

Dr. Matjaž Duh
Renata Korošec

Likovnooblikovni razvoj učencev v osnovni šoli

Izvirni znanstveni članek
UDK: 73/76:373.3

POVZETEK

Predstavljena raziskava obravnava stopnjo razvitosti likovnooblikovnega razvoja pri učencih v osnovni šoli. Vzorec predstavljajo učenci, stari med 11 in 12 let. Spremljanje likovnooblikovnega razvoja je potekalo na osnovi specifičnih kriterijev, s pomočjo katerih so bila otroška likovna dela, ki so nastala v testnih pogojih, komisijsko ocenjena.

Analiza rezultatov skupnega nivoja likovnooblikovnega razvoja je pokazala, da so sposobnosti, ki smo jih spremljali s pomočjo posameznih kriterijev, med spoloma podobno porazdeljene. Med spremljanjem šestih posameznih kriterijev likovnooblikovnega razvoja so rezultati raziskave v petih primerih pokazali, da med spoloma ne obstajajo statistično značilne razlike, medtem ko je omenjena razlika prisotna le pri enem kriteriju. Pri analizi dosežkov pri posameznih kriterijih smo ugotovili tudi, da so rezultati likovnooblikovnega razvoja porazdeljeni podobno kot ostale sposobnosti v heterogenih skupinah.

Ključne besede: likovna pedagogika, likovnooblikovni razvoj, likovna vzgoja, osnovne šole

The artistic development of children in primary school

Original scientific article
UDK: 73/76:373.3

ABSTRACT

The research presented here deals with the problem of artistic development as it concerns primary school children. This problem is connected to many important criteria within the context of analysis and evaluation of a child's artwork. The research was based on a sample of 11 and 12-year-old pupils. Observing the artistic development of children using the above-mentioned criteria has proven that the values acquired are equally distributed between both genders. During the observation of six individual criteria of artistic development, five of them showed no statistically important differences between boys and girls. This was proven with the use of the t-test. From an analysis of the findings in certain criteria of artistic development, it was also concluded that the results of artistic development are distributed similarly to other skills in heterogeneous groups.

Key words: art education, fine arts, artistic development, elementary school

Uvod

Dojemanje, doživljanje in sprejemanje umetniških del je pomemben del likovne vzgoje otrok, saj se s tem spodbuja razvoj človeka, da bi bil sposoben vzpostaviti kritičen odnos do sodobne umetnosti, vizualnih komunikacij in drugih informacij, ki smo jih deležni v okolju. Pomembno vlogo pa ima tudi sam ustvarjalni proces, ki otroku omogoči, da se likovno izrazi in da se usposablja za ustvarjalno mišljenje v življenju. Likovno ustvarjanje odraslega umetnika je pogojeno z osebnostnimi lastnostmi in teoretičnim znanjem. Otrokovo likovno izražanje pa je največkrat kognitivna nuja (Muhovič, 1990) in igra, pri čemer se ne ukvarja z likovno-teoretičnimi pojmi in prvinami. Mnogo avtorjev (Karlavaris, 1991; Schrader, 2000; Duh in Zupančič, 2003) se strinja, da imajo otroci prirojen notranji čut za dobro likovno kompozicijo, kar pa se skozi stopnje osebnostnega in likovnega razvoja spreminja. V zgodnji fazi likovnega razvoja otrok spoznava različne materiale in likovne tehnike ter z likovnim izražanjem sprošča svojo domišljijo. Vzroke za likovno ustvarjanje mladostnikov pa gre iskati v njihovem razvoju in oblikovanju lastnega likovnega izraza. V času institucionalne vzgoje in izobraževanja se učenci pri likovni vzgoji srečujejo z vsemi področji likovne umetnosti. Pri tem se razvija njihova ustvarjalnost, pridobivajo si najrazličnejše oblikovne izkušnje, izražajo se v mnogih likovnih tehnikah in na ta način skozi proces skušajo izoblikovati svoj individualni likovni izraz. K temu želi prispevati likovna vzgoja, ki s svojimi vzgojno-izobraževalnimi cilji predstavlja pomemben dejavnik pri razvoju učenčevih likovnih sposobnosti in pri oblikovanju njegove osebnosti. Vzgojno-izobraževalni cilji pri likovni vzgoji se v celoti realizirajo s spoznavanjem in razumevanjem oblikovnih principov, z likovnoustvarjalnim delom ter z vrednotenjem (Učni načrt Likovna vzgoja, 2004).

Razvoj otrokovega likovnega izražanja je mogoče spremljati preko ustvarjalnega, likovnooblikovnega kriterija in kriterija optičnotematskega razvoja. Otrokov likovni razvoj delimo na posamezne faze, ki so različno dolge, na kar v veliki meri vplivajo okolje in individualne razlike med otroki. »Na razvoj likovnega izraza otrok vplivajo sočasni procesi dozorevanja in učenja, ki se kažejo v razvoju psihomotorike, spoznavanju in pridobivanju znanja o okolju ter razvoju sposobnosti in potrebe po prikazovanju znanja« (Duh in Vrlič, 2003, str. 16). Pri opredelitvi posameznega obdobja nas vodi način likovnega izražanja.

Likovnooblikovni razvoj otrok je v veliki meri odvisen od dobre likovnopedaškoške prakse, saj je brez tega otrok prepuščen samemu sebi. Kako pomembno je delo likovnega pedagoga, ki usmerja učenca pri likovnovzgojnem delu, vidimo v njegovi odsotnosti. Razmišljanje o likovnooblikovnem razvoju otrok nas napelje na vprašanje, kakšna je razlika med kriterijem likovne oblikovnosti, kakršna je prisotna v otroškem likovnem delu in ima univerzalen karakter, ter med likovnooblikovnim prispevkom zrelega ustvarjalca, ki jo razumemo kot posebno nadarjenost in individualno lastnost posameznika (Butina, 1997). Pogosto zaznamo tendenco odraslega ustvarjalca k spontanosti, intenzivnosti in neposrednosti doživljanja, kot je tega sposoben otrok. Otrok ni obremenjen s predsodki, njegovo ustvarjanje je kognitivna nuja, pri čemer je jasno, da gre za motorično, ritmično in senzorno izražanje, ki se

kaže kot njuno potreben dejavnik občega in likovnega razvoja otroka (Muhovič, 1990). Temeljna razlika je zagotovo v tem, da otrok spontano in v zgodnji fazi celo nekontrolirano zapolnjuje format z likovnooblikovnimi prvinami, klub temu da o tem nima nobenega znanja. Nekateri avtorji (Karlavaris, 1991; Kandinski, 1985) celo predpostavljajo, da ima otrok v zgodnjem razvojnem obdobju nekakšen notranji čut, s katerim si pomaga pri likovnem ustvarjanju. Kandinski (1985) pravi, da je »vredno poudariti kompozicijsko stran dobre otroške risbe. /.../ Tu se razodeva otrokova nezavedna, velikanska moč, ki otroško delo povzdiguje prav tako visoko /.../, kakor delo odraslega« (str. 299).

Kriteriji likovnooblikovnega razvoja

V likovnovzgojni praksi ja za dosego določene ravni likovne kulture učencev nujno razvijati njihove likovnoustvarjalne in likovnooblikovne sposobnosti, ob tem pa ne smemo pozabiti na spodbujanje sposobnosti izražanja, mišljenja, percepcije in kritičnosti. Oblikovni vidik ima v otrokovih likovnih delih pomembno vlogo, saj ob dejavnih ustvarjalnosti sooblikuje otrokov likovni izraz. Likovnooblikovni razvoj pri likovni vzgoji je pomemben dejavnik in s tem nujni sestavni del vsake didaktične enote likovnovzgojne dejavnosti. Kriterije oblikovnega razvoja je smiselno upoštevati v fazi načrtovanja likovnovzgojnega procesa v smislu uvodne motivacije, pri individualnem delu med samim ustvarjanjem in v zaključni fazi likovnega vrednotenja.

- [1] Pri kriteriju optičnotematski razvoj (OPTR) spremljamo splošno intelektualno zrelost in optično točnost ter tehnično korektnost v prikazu realnih figur in objektov. Pri tem upoštevamo odstopanja od pričakovane intelektualne zrelosti. Karlavaris (1991a) predstavlja nekatere karakteristične posebnosti v otrokovem likovnem izražanju, kot so: neproporcionalnost figur in objektov, ekspresivnost oblik in barv, transparentnost predmeta, dinamičnost risbe, gibanje figure in prikaz prostora. Ta vidik razvoja sovпада z otrokovim splošnim intelektualnim razvojem.
- [2] Kriterij oblikovnega razvoja (OBR) spremlja bogastvo likovnega jezika in skladnost likovnih elementov. Za razliko od sposobnosti realističnega prikaza figure, gibanja, predmetov in prostora, ki ga preučuje optičnotematski razvoj, pa oblikovni razvoj vključuje razumevanje in poznavanje likovnoizraznih sredstev in sledi cilju, da učenec ta specifična znanja obvlada. Znanstveni sistem analizira likovni jezik preko prikaza prostora, ki predstavlja okvir nastajanja in eksistence likovnega dela, likovnih elementov, primarnih odnosov med likovnimi elementi (velikost, proporcija, simetrija, repeticija, alternacija, interval, ritem, smer, dinamika, ravnotežje), in preko načel komponiranja (Karlavaris, 1991a).
- [3] Pri kriteriju nivo likovnega okusa (NLO) spremljamo usvojeno likovno senzibilnost in individualni prispevek k likovnim vrednostim. Podobno kot pri okusu v ustih obstajajo tudi pri okusu oči določeni kriteriji (Seyer, 2004). Natančneje lahko opredelimo usvojeno likovno senzibilnost kot sposobnost zavestnega

spoznavanja senzoričnih dražljajev. To v likovnem smislu pomeni, da je otrok sposoben zaznati razliko med kakovostnim likovnim delom in med kičem, ki predstavlja umetnost brez okusa, pri čemer nimamo v mislih enega izmed petih čutov, temveč afiniteto oz. prirojen občutek za presojo kakovosti. Likovna senzibilnost se torej naslanja na okus, estetiko in presojo o lepem.

- [4] Pri kriteriju oblikovna izkušnja in likovna tehnika (OBI-LT) spremljamo otrokovo obvladovanje posamezne likovne tehnike glede na želeni likovni izraz. Spremljamo torej skladnost z uporabljenim likovnim jezikom (Duh, 2004). Kriterij zajema tudi nivo likovne izkušnje, kar se kaže kot otrokovo vedenje oz. znanje o oblikovnosti in načinih likovnega izražanja, to pa pomembno sooblikuje otrokov likovni izraz. Gre torej za otrokovo lastno odkrivanje različnih izraznih in oblikovnih možnosti že v zgodnjih fazah njegovega likovnega razvoja, pri institucionalni likovni vzgoji pa je potrebno to znanje še nadgraditi.
- [5] Kriterij individualnost (IN) kot izhodišče likovnih vrednosti posebej izpostavlja izrazito in prepoznavno individualnost in individualni rokopolis. Individualnost je specifična lastnost posameznika, ki jo preučuje psihologija osebnosti. Tak način izražanja daje umetniškemu delu svojstven izraz in predstavlja pomemben kriterij, po katerem lahko ločimo likovna dela različnih avtorjev glede na tipološko plast likovnega izraza (Karlavaris in Berce Golob, 1991; Duh, 2004). Individualne razlike med učenci se kažejo tudi kot različne afinitete do likovnoizraznih sredstev in glede na značilne osebnostne poteze (Duh in Vrlič, 2003).
- [6] Pri kriteriju splošni likovni nivo (SLN) spremljamo skladnost ideje (teme), tehnike, likovne strukture in sporočila ter sugestivnost likovnega izraza. Na ta način spremljamo celostno obvladovanje likovnega jezika za posredovanje likovnega sporočila in njeno sugestivnost (Duh, 2004). Ideja, tema in motiv v splošni likovni rabi poimenujejo isto plast likovne umetnine, to je osrednji predmet oz. misel, ki jo likovno delo predstavlja in jo lahko prepoznamo na prvi pogled. Likovna tehnika predstavlja eksistenčno plast likovnega dela, likovna struktura pa predstavlja likovne prvine v njihovih medsebojnih odnosih, pri čemer imajo pomembno vlogo še likovne spremenljivke in likovna kompozicija.

Namen in hipoteze

Namen raziskave je bil, spremljati nivo likovnooblikovnih sposobnosti učencev osnovnih šol, starih med 11 in 12 let. Mišljene so sposobnosti glede na posamezne kriterije likovnooblikovnega razvoja in skupni nivo likovnooblikovnih sposobnosti, ki predstavlja seštevek doseženih vrednosti pri vseh šestih kriterijih. Spremljali smo morebitne razlike med spoloma glede na posamezni kriterij likovnooblikovnega razvoja in skupni nivo likovnooblikovnih sposobnosti.

V raziskavi smo si postavili naslednje hipoteze:

- splošna hipoteza:

H_{sp} : Pričakujemo, da pri doseženem nivoju skupnih likovnooblikovnih sposobnosti (LOBS) ne bo razlik med spoloma.

- specifične hipoteze:

H1: Pričakujemo, da pri kriteriju oblikovni razvoj (OBR) ne bo razlik med spoloma.

H2: Pričakujemo, da pri kriteriju optičnotematski razvoj (OPTR) ne bo razlik med spoloma.

H3: Pričakujemo, da pri kriteriju nivo likovnega okusa (NLO) ne bo razlik med spoloma.

H4: Pričakujemo, da pri kriteriju oblikovne izkušnje in likovna tehnika (OBI-LT) ne bo razlik med spoloma.

H5: Pričakujemo, da pri kriteriju individualnost kot izhodišče likovnih vrednosti (IN) ne bo razlik med spoloma.

H6: Pričakujemo, da bo pri kriteriju splošni likovni nivo (SLN) ne bo razlik med spoloma.

Metodologija

V raziskavi smo uporabili kavzalno neeksperimentalno metodo pedagoškega empiričnega raziskovanja.

Uporabili smo priložnostni vzorec, ki so ga predstavljali učenci 12 osnovnih šol mariborskega okoliša, stari med 11 in 12 let. Glede na socialni stratum so prevladovalе mestne šole, nekaj je bilo tudi primestnih in podeželskih šol, kar pa na samo raziskavo nima neposrednega vpliva, saj je test LV2 neodvisen od omenjenega stratuma. Vzorec v raziskavi je predstavljalo 309 učencev ($n = 309$), od tega 156 dečkov (50,5 %) in 153 deklíc (49,5 %).

Na izbranih osnovnih šolah smo v dveh šolskih urah v testnih pogojih izvedli testiranje učencev. Osnovni instrumentarij za spremljanje nivoja likovnooblikovnega razvoja otrok je bil test LV2 (Duh, 2004). Ta test nam omogoča merjenje dveh sklopov otrokovega likovnega razvoja, in sicer likovnostvarjalnega in likovnooblikovnega razvoja. Uporabili smo slednjega. V testnih pogojih učenci ustvarijo štiri likovna dela, za vsako imajo na voljo 20 minut. Za ocenjevanje posameznih dejavnikov likovnooblikovnega razvoja imajo v testu LV2 trije kriteriji šeststopenjsko ocenjevalno lestvico z razponom točk od 0 do 5 in trije sedemstopenjsko od 0 do 6 točk. Posamezne dejavnike, ki so združeni v sklop likovnooblikovnega razvoja, merimo v vseh štirih likovnih delih. Ocenjevanje je potekalo komisijsko.

Podatke smo obdelali z računalniškim programom SPSS. Obstoj razlik med spoloma smo preizkušali s t-preizkusom za neodvisne vzorce, pred tem pa z Levenovim F-preizkusom preverili upravičenosti hipoteze o homogenosti varianc.

Rezultati in interpretacija

V raziskavi smo najprej preverjali obstoj razlik glede na spol pri posameznih dejavnostih likovnooblikovnega razvoja. Dobljeni rezultati so izid preizkusa specifičnih hipotez.

Tabela 1: Rezultati t-preizkusa razlik glede na spol pri posameznem kriteriju likovnooblikovnega razvoja

Kriterij	Spol	n	Aritmetična sredina (M)	Standardni odklon (s)	Levenov preizkus enakosti varianc		t-preizkus		
					F	P	t	g	P
OPTR	dečki	156	5,1699	1,17397	0,019	0,890	0,304	307	0,761
	dekllice	153	5,2108	1,18970					
OBR	dečki	156	3,2917	1,10783	1,554	0,213	- 2,728	307	0,007
	dekllice	153	3,6569	1,24303					
NLO	dečki	156	3,2500	1,10862	4,167	0,042	- 0,239	307	0,811
	dekllice	153	3,2827	1,29132					
OBI-LT	dečki	156	3,5913	0,99072	1,042	0,308	- 1,858	307	0,064
	dekllice	153	3,8203	1,16890					
IN	dečki	156	3,2260	0,95916	3,386	0,067	- 1,698	307	0,091
	dekllice	153	3,4020	0,85947					
SLN	dečki	156	4,0817	1,16542	3,268	0,072	- 0,535	307	0,593
	dekllice	153	4,1585	1,35079					

Doseženi rezultati pri kriteriju optičnotematski razvoj (OPTR) v tabeli 1 kažejo, da so dekllice dosegale nekoliko višje povprečne vrednosti ($M = 5,2108$) kot dečki ($M = 5,1699$). Vendar s t-preizkusom razlik med aritmetičnimi sredinami nismo zaznali statistično značilne razlike med spoloma ($P = 0,761$). S tem smo potrdili hipotezo H1.

Pri kriteriju oblikovni razvoj (OBR) so dekllice dosegale precej višje povprečne vrednosti ($M = 3,6569$) kot dečki ($M = 3,2917$). Rezultat t-preizkusa kaže, da med aritmetičnima sredinama dosežkov obstaja statistično značilna razlika med spoloma ($P = 0,007$). Hipoteza H2 s tem ni bila potrjena, saj so dekllice dosegle precej višje rezultate od dečkov. To razliko, ki je posledica večje zgoščenosti rezultatov pri višjih vrednostih v dosežkih, lahko pojasnimo s tem, da so dekllice bolje obvladovale likovni jezik. Raznovrstna uporaba likovnih elementov in podane skladnosti med njimi so lahko posledica večje zbranosti in vztrajnosti. Spretnejša uporaba likovnooblikovnih prvin pa lahko kaže tudi na boljše razumevanje osnovnih likovnih zakonitosti, kar je posledica bolj zbranega sledenja navodilom pri likovnih nalogah.

Tudi pri kriteriju nivo likovnega okusa (NLO) so dekllice pri testu dosegale nekoliko višje povprečne vrednosti ($M = 3,2827$) kot dečki ($M = 3,2500$), vendar s t-preizkusom statistično značilne razlike med spoloma nismo zaznali ($P = 0,811$). S tem je bila potrjena hipoteza H3.

Iz tabele 3 je razvidno, da so tudi pri kriteriju oblikovne izkušnje in likovna tehnika (OBI-LT) nekoliko višje povprečne vrednosti kot dečki ($M = 3,5913$) dosegle deklice ($M = 3,8203$). Rezultat t-preizkusa razlik pa kaže, da med aritmetičnima sredinama dosežkov med spoloma razlika ni statistično značilna, izražena pa je tendenca ($P = 0,064$) v prid deklicam. Tako smo potrdili tudi naslednjo specifično hipotezo H4.

Primerjava rezultatov med aritmetičnima sredinama glede na spol pri kriteriju individualnost kot izhodišče likovnih vrednosti (IN) kaže, da so deklice v povprečju dosegle nekoliko višji nivo ($M = 3,4020$) kot dečki ($M = 3,2260$), vendar pa izveden t-preizkus ni potrdil statistično značilnih razlik med spoloma ($P = 0,091$). S tem je bila potrjena hipoteza H5.

Tudi pri kriteriju splošni likovni nivo (SLN) vidimo (tabela 3), da so deklice v povprečju dosegle nekoliko višje rezultate ($M = 4,1585$) kot dečki ($M = 4,0817$), vendar smo s t-preizkusom ($P = 0,593$) ugotovili, da razlika med spoloma ni statistično značilna ($P = 0,593$), in potrdili specifično hipotezo H6.

V raziskavi smo pri spremljanju dosežkov pri posameznih dejavnikih likovno-oblikovnega razvoja sicer zaznali nekoliko boljše dosežke v prid deklicam, vendar razlike med spoloma, razen v enem primeru (OBR), niso bile statistično značilne. S tem smo potrdili pet od šestih postavljenih specifičnih hipotez.

Sledi predstavitev izida preizkusa splošne hipoteze (HSP).

Tabela 2: Rezultati t-preizkusa razlik glede na spol pri skupnem kriteriju nivoja likovnooblikovnega razvoja

Kriterij	Spol	n	Aritmetična sredina (M)	Standardni odklon (s)	Levenov preizkus enakosti varianc		t-preizkus		
					F	P	t	g	P
LOBS	dečki	156	22,6106	5,21924	0,966	0,326	-1,469	307	0,143
	deklice	153	23,5310	5,78808					

Pri spremljanju skupnega nivoja likovnooblikovnega razvoja (LOBS) smo ugotovili (tabela 2), da so deklice v povprečju dosegle nekoliko boljše rezultate ($M = 23,5310$) kot dečki ($M = 22,6106$). T-preizkus razlik med aritmetičnima sredinama pa je pokazal, da med dečki in deklicami pri tem kriteriju ne obstaja statistično značilna razlika ($P = 0,143$). S tem smo potrdili splošno hipotezo (HSP), saj pri doseženem nivoju skupnih likovnooblikovnih sposobnosti (LOBS) med spoloma ne obstajajo statistično značilne razlike.

Sklepne misli

Cilj raziskave je, na podlagi pridobljenih rezultatov ugotoviti splošni nivo likovno-oblikovnega razvoja učencev in s tem prispevati k razumevanju tega dela likovnega izražanja v sklopu otrokovega likovnostvarjalnega dela. Ob ugotavljanju razlik

med nivoji likovnooblikovnega razvoja glede na posamezne likovnooblikovne kriterije smo spremljali tudi skupni nivo likovnooblikovnih sposobnosti. Prav tako nas je zanimalo, ali pri posameznih dejavnikih likovnooblikovnega razvoja in skupnem nivoju likovnooblikovnih sposobnosti obstaja razlika med spoloma.

Skozi preučevanje omenjene problematike so se nam ob spremljanju nivojev doseženih rezultatov v raziskavo zajetih učencev postavljala še nova vprašanja na področju razvoja otrok. Zanimivo bi bilo preveriti, kakšne rezultate dosegajo v raziskavo zajeti učenci na drugih umetniških področjih, kot sta glasbena vzgoja in literarna umetnost, ter tudi na neumetniških področjih, kot so: matematika, tuji jezik in kemija. Preverili bi lahko tudi, ali se kateri izmed testiranih učencev v prostem času ukvarja z glasbo, plesom ali likovnim ustvarjanjem. Prav tako bi bilo zanimivo primerjati dosežene rezultate učencev, zajetih v raziskavo, ki so pri likovnooblikovnih sposobnostih dosegli najvišji, povprečni in najnižji nivo, z njihovimi dosežki na področju likovnostvarjalnih sposobnosti. Zanimivo bi bilo tudi izvedeti, kakšna je korelacija med doseženimi najvišjimi rezultati pri spremljanju nivoja likovnooblikovnega razvoja in obiskom galerij. Ali bi se pokazalo, da obisk galerij in posledično spremljanje sodobne likovne umetnosti pri nas ter s tem seznanjanje z novimi in drugačnimi pristopi likovnega ustvarjanja spodbujajo likovnooblikovni razvoj otrok v osnovni šoli? In ne nazadnje lahko izpostavimo dejstvo, da je likovni razvoj otrok neposredno odvisen od kakovostne likovnopedagoške prakse.

LITERATURA

- Arnheim, R. (1981). *Umetnost i vizuelno opažanje: psihologija stvaralačkog gledanja*. Beograd: Umetnička akademija.
- Butina, M. (1995). *Slikarsko mišljenje: od vizualnega k likovnemu*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Butina, M. (1997). *O slikarstvu*. Ljubljana: Debora.
- Duh, M. in Batič, J. (2003). Problematika identifikacije likovnih talentov ob vstopu v osnovno šolo. V M. Blažič (ur.), *Nadarjeni – izkoriščen ali prezrt potencial*. Novo Mesto: Visokošolsko središče.
- Duh, M. in Zupančič, T. (2003). *Likovna vzgoja v prvi triadi devetletne osnovne šole: priručnik za učitelje razrednega pouka*. Ljubljana: Rokus.
- Duh, M. (2004). *Vrednotenje kot didaktični problem pri likovni vzgoji*. Maribor: Pedagoška fakulteta Maribor.
- Gardner, H. (1995). *Razsežnosti uma: teorija o več inteligencah*. Ljubljana: Tangram.
- Jaušovec, N. (1985). *Razvijanje učenčeve ustvarjalnosti na razredni stopnji osnovne šole*. Doktorska disertacija, Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta.
- Kandinski, V. (1985). *Od točke do slike*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Karlavaris, B. (1991a). *Metodika likovnog odgoja 1*. Rijeka: Hofbauer p. o.
- Karlavaris, B. (1991b). *Metodika likovnog odgoja 2*. Rijeka: Hofbauer p. o.

-
- Karlaravis, B. in Berce Golob, H. (1991c). *Likovna vzgoja. Priročnik za učitelje razrednega pouka*. Ljubljana: DZS.
- Klee, P. (1964). *Das bildnerische Denken*. Basel: Schwabe & Co.
- Korošec, R. (2007). *Spremljava nivoja likovno-oblikovnega razvoja pri učencih v osnovni šoli*. Diplomsko delo, Maribor: Univerza v Mariboru, Pedagoška fakulteta.
- Marjanovič Umek, L. in Zupančič, M. (2004). *Razvojna psihologija*. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni inštitut Filozofske fakultete.
- Muhovič, J. (1990). Odnos med otroškim likovnim izražanjem in likovno ustvarjalnostjo odraslih. *Antropos*, 22 (3–4).
- Schrader, W. (2000). *Die sinnerfüllte Kinderzeichnung – von innen begreifen*. Schneider Verlag Hohengehren GmbH.
- Seyler, A. (2004). *Wahrnehmen und Falschnehmen. Praxis der Gestaltpsychologie*. Frankfurt am Main: Anabas Verlag.
- Učni načrt Likovna vzgoja*. (2004). Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo, znanost in šport, Zavod RS za šolstvo.
- Vrlič, T. (2001). *Likovno-ustvarjalni razvoj otrok v predšolskem obdobju*. Ljubljana: Debora.

Elektronski naslov: matjaz.duh@uni-mb.si
renatakorosec@yahoo.com

Založniški odbor je prispevek prejel 2. 10. 2009.

Recenzentski postopek je bil zaključen 4. 11. 2009.
